

אמר רבי יצחק בר נחמני: לדידי מפרשא לי מיניה דרבי יהושע בן לוי, הדיוט שוחה כמו שאמרנו. כהן גדול בתחלת כל ברכה וברכה ולא בסופה. ואילו המלך, כיון שברע בתחילת ברכת אבות, שוב אינו זוקף עד שיגמור להתפלל. שנאמר [מלכים א, ח נד] "ויהי ככלות שלמה להתפלל וגו' קם מלפני מזבח ה' מברע על ברכיו".

תנו רבנן: "קידה", על אפים. שנאמר [שם א לא] "ותקד בת שבע אפים ארץ".

"בריעה", על ברכים. שנאמר [מלכים א, ח נד] "מברע על ברכיו".

"השתחואה", זו פשוט ידים ורגלים. שנאמר

תנו רבנן [בתוספתא, א יא]: אלו ברכות שאדם שוחה בהן: ב"אבות" ישחה בתחלה וסוף, ב"הודאה" תחלה וסוף.<sup>(23)</sup>

ואם בא לשוח בסוף כל ברכה<sup>(24)</sup> וברכה ובתחלת כל ברכה וברכה, מלמדין אותה שלא ישחה.<sup>(25)</sup>

אמר רבי שמעון בן פזי אמר רבי יהושע בן לוי משום בר קפרא: הדיוט שוחה כמו שאמרנו.

ב-תז ב-תז כהן גדול שוחה בסוף כל ברכה וברכה.

והמלך, בתחלת כל ברכה וברכה וסוף כל ברכה וברכה. כי ככל שהאדם נכבד יותר, צריך להכניע את עצמו יותר.

שמך" ומשמע שהאיסור בתיבות החתימה.

25. תוס' [ד"ה מלמדין] ביארו שאם כל אדם ישחה כמו שהוא רוצה, יעקרו דברי חכמים. ועוד, דחיישינן ליוהרא, [רבינו יונה והב"י נקטו שהם ב' תירוצים], וביאר הט"ז [קיג א] שאם יוסיף לכרוע כרצונו יסברו שהכריעות לא תקנום חכמים אלא חומרא של יחיד, ויבואו להקל בהן. ואת חשש ליוהרא ביאר מעדני יו"ט כדלהלן, שכל שגדול יותר צריך לשחות יותר, ומראה בכך את עצמו שהוא גדול, וכתב הט"ז [שם ב] שלכן לא חששו באמצעות, כי חיובי מלך וכה"ג הם רק בתחילה וסוף.

אך הפמ"ג [קיג משב"ז א] הביא מנחלת צבי שתירוק אחד הוא, וביארו שתקנו לכל דרגה דיני שחיה שונים, ואם ישחה בסוף כל ברכה הרי מתייהר בשחיה ככהן גדול ועוקר התקנה. ומה שיכול כל אדם לשחות באמצע ברכה, אף שרק מלך שוחה באמצע, הוא משום שאינה דומה שחיית המלך ששוב אינו זוקף, לשחיית כל אדם שחייב לזקוף בסוף הברכה.

כדי לברכו צריך להזכיר את שמו אפילו בפניו, ראה משך חכמה בראשית לב כט], והחתם סופר [נדריים מ א] כתב על מה שאמרו שם "המבקר את החולה גורם לו שיחיה, ושאינו מבקר גורם שימות" כי כשמתפלל שלא בפניו, בהזכרת שמו גורם שיתעוררו עליו דינים, ואם מבקרו יכול להתפלל בלא להזכיר שמו, וראה הגהות יעב"ץ ואגרות משה [יו"ד ח"א רכג].

23. הב"ח [קא] נתן טעם לכך, משום ש"אבות" היא תחילת ג' ראשונות שבהם מסדר שבת, וכן "הודאה" היא תחילת ג' אחרונות שבהם מודה לרבו.

24. באליהו רבה [קיג ה] נקט שרק כשאומר "ברוך אתה" אסור לשחות, אבל בסופה ממש מותר, והפמ"ג [א"א ד] נחלק עליו, שהרי האיסור בתחילת הברכות, קיים גם באלו שאינן פותחות ב"ברוך". ובבה"ל [ד"ה ואם] הוכיח מדברי רש"י [ד"ה תחלה] שהאיסור גם בסופה ממש, שהרי נקט שהנידון על "מודים" ו"הטוב

[בראשית לז י] שיעקב אמר ליוסף על חלומו "הבוא נבוא אני ואמך ואחיך להשתחות לך ארצה".<sup>(26)</sup>

אמר רב חייא בריה דרב הונא: חזינא להו לאביי ורבא המצלו אצלויי, מטין על צדיהם ואין פושטין ידיהם ורגליהם.

תני חדא: "הכורע בהודאה, הרי זה משובח".

ולכאורה תמוה, שהרי תניא אידך: "הרי זה מגונה".

מתרצת הגמרא: לא קשיא. הא הכורע בתחלה משובח, ואילו הא הכורע לבסוף מגונה.

רבא ברע בהודאה תחלה וסוף. אמרי ליה רבנן: אמאי קא עביד מר הכי?

אמר להו: חזינא לרב נחמן דברע, וחזינא ליה לרב ששת דקא עבד הכי.<sup>(27)</sup>

מקשה הגמרא: איך עשו כן, והתניא

בבביתא "הכורע בהודאה הרי זה מגונה", והעמדנוה על הכורע בסוף?

מתרצת הגמרא: הריא, בהודאה שבהלל, כשאומר "הודו לה' כי טוב". אך בהודאה שבתפלה צריך לכרוע.

תמהה הגמרא: והתניא "הכורע בהודאה שבתפלה ובהודאה של הלל הרי זה מגונה"? הרי שגם בהודאה שבתפילה נחשב "מגונה"?

מתרצת הגמרא: כי תניא הריא, בהודאה דברכת המזון. ובאמת הכורע בסוף הודאה שבתפלה עושה כראוי.

### מתניתין:

המתפלל וטעה, סימן רע לו.

ואם שליח צבור הוא, וטעה, סימן רע לשולחיו, מפני ששלוהו של אדם כמותו.<sup>(28)</sup>

26. "אלו ברכות שאדם שוחה בהן — באבות ובהודאה", שהרי אילו היה מפורש כן בתוספתא לא היו דנים בכך.

אך בשם הראב"ד כתב שגרס בבביתא "תחלה וסוף", וביאר שרבא ורב נחמן ורב ששת לא כרעו כשהתפללו שמונה עשרה, אלא ב"מודים דרבנן", וכמובא בירושלמי "הכל שוחחין עם הש"ץ בהודאה", ואף בסוף "מודים דרבנן" יש לכרוע. אך אין צריך לכרוע עם הש"ץ כשמגיע ל"לך נאה להודות".

27. רבינו יונה והריטב"א הביאו כאן את המקור מה"ת לדיני שליחות, ומשמע שהש"ץ נחשב כשליח ממש, אך החתם סופר [יו"ד שכא] נקט שהוא משום ערבות, ושומע כעונה,

המנחת חנוך [כח] הקשה למה לא הביאו את פסוק שנאמר קודם [בראשית יט ב] כשבאו המלאכים ללוט "וישתחו אפים ארצה". וביאר שהיה אפשר לדחות כי התורה מספרת שכך השתחוה לוט לפניהם, אף שגם ללא פישוט ידים ורגלים נחשבת השתחוואה, ורק מתשובת יעקב ליוסף ניתן ללמוד שללא פישוט אינה השתחוואה, שהרי לא סיפר שראה בחלומו שישתחוו ארצה בפישוט ידים ורגלים, אלא רק "משתחויים לי" ובכל זאת הבין יעקב שכך היא צורת ההשתחוואה.

27. הרשב"א הוכיח מטענת רבנן לרבא, ומתשובתו שנהג כרבתי, שלא גורסים בתוספתא לעיל "בהודאה תחלה וסוף", אלא

אמרו עליו על רבי חנינא בן דוסא שהיה מתפלל על החולים ואומר "זה חי" ו"זה מת".

אמרו לו: מנין אתה יודע?

אמר להם: אם שגורה [סדורה] תפילתי בפי ללא מכשול, וכל מה שאני חפץ לומר נובע מלבי לפי, יודע אני שהוא החולה מקובל, ואם לאו, יודע אני שהוא מטורף [נטרפה שעתו].<sup>(29)</sup>

### גמרא:

דנה הגמרא: אחייא, על איזו ברכה שנינו שטעות בה נחשבת כסימן רע?

אמר רב חייא אמר רב ספרא משום חד האמוראים דבי רבי: בברכת אבות, שהיא תחילת התפלה, והטעות בה מרמזת שאין ה' חפץ בתפלה זו.

איכא דמתני לה על מה ששנינו בברייתא: "המתפלל צריך שיכוין את לבו בכל הברכות כולן, ואם אינו יכול לכוין ככולן, יכוין את לבו באחת הברכות". ועל כך אמר רבי חייא אמר רב ספרא<sup>(30)</sup> משום חד דבי רבי: מה ששנינו ש"יכוין את לבו באחת", היינו בברכת אבות.<sup>(31)</sup>

שנינו במשנה: אמרו עליו על רבי חנינא וכו'.

מנא הני מילי, שתפלה שגורה מוכיחה שתתקבל, וכן להיפך?

אמר רבי יחושע בן לוי: דאמר קרא [ישעיה נז יט] "בורא ניב שפתים שלום שלום לרחוק ולקרוב אמר ה' ורפאתיו", וביארו כך, כאשר ה"ניב" [התפלה] בריא, שלומו מובטח.

אמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן: כל

וכן משמע במ"ב [קכד כ], ובכף החיים [נג טז] הביא מהזוהר, שהש"ץ נחשב ככהן המקריב קרבן לצורך הישראל.

29. ע"פ רש"י, ועוד פירש, שהתפלה שהתפלל עליו "טרפה בפניו" ודחיה, ואינה מקובלת, וראה תוס' אנשי שם [על המשניות].

30. בהגהות מיימוניות [תפלה י א] גרס "רב ספרא משום רב אמי אמר באבות, רב חסדא אמר בהודאה", והב"י [קא] הביא שהסמ"ק כתב שצריך לכוון לפחות באבות ומודים, ואם אינו יכול לכוון בשתייהן, יכוון באבות, ותמה מנין לו שגם מודים עדיף משאר ברכות, ויתכן שגרס כנ"ל [ובהג"מ פ"ד הט"ז הביא שהסמ"ק נקט שמדובר בכוונת פירוש המילות, וראה הערה הבאה]. ובקהלות יעקב [כז] הביא

מהרוקח שיכוון או באבות או במודים" והעלה מכך שאם לא כוון באבות יכוון במודים כדי שיצא יד"ח ודעת הרוקח.

31. הרמב"ם [תפלה ד א] כתב ש"אם התפלל בלא כוונה חוזר ומתפלל", ומשמע שהכוונה מעכבת בכל התפלה, ולכאורה תמוה שהרי פסק גם כסוגיין [שם י א], וכתב הגר"ח שכוונת פירוש המילים אינה חלק מעצם התפלה, ואינה מעכבת אלא ב"אבות", [כי אף שתפלתו נחשבת תפלה, חוזר על התפלה כדי לכוון בה], אך הכוונה שעומד לפני ה', היא מעצם מעשה התפלה, ואם אינו רואה את עצמו כעומד לפני ה' הרי הוא כמתעסק, ולכן כוונה זו מעכבת בכל התפלה, כי נחשב כמדלג את התיבות שלא כוון בהם כך, ונפקא מינה שאם אין דעתו מיושבת להבין את התיבות, אך יכול לכוון שעומד לפני

הארין".

ואמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן: כל הנביאים כולן לא נתנבאו אלא לבעלי תשובה, אבל צדיקים גמורים, "עין לא ראתה אלהים זולתך".

ואימרה זו של רבי חייא בר אבא פליגא על האימרה דרבי אבהו.

דאמר רבי אבהו: מקום שבעלי תשובה עומדין, צדיקים גמורים אינם עומדין, שנאמר [ישעיה נז ט] "שלום שלום לרחוק ולקרוב". ומשמע כי ל"רחוק", לבעל התשובה שהיה רחוק מקודם, מתייחס הכתוב ברישא, שהוא מקדימו, וזהו, ורק לאחר מכן מתייחס הכתוב ל"קרוב", שהוא הצדיק הקרוב לה'.<sup>(32)</sup>

הנביאים כולן לא נתנבאו אלא למשיא בתו לתלמיד חכם, ולעושה פרקמטיא לתלמיד חכם, ולמהנה תלמיד חכם מנכסיו. אבל על מה שיזכו תלמידי חכמים עצמן, נאמר [ישעיה סד ג] "עין לא ראתה אלהים זולתך, יעשה למחכה לו".

ואמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן: כל הנביאים כולן לא נתנבאו אלא על הטובות והנחמות שיהיו לימות המשיח, אבל את העונג הרוחני שיהא לעולם הבא, "עין לא ראתה אלהים זולתך".

ואימרה זו של רבי חייא בר אבא פליגא על האימרה דשמואל.

דאמר שמואל: אין בין העולם הזה לימות המשיח אלא שעבוד מלכות בלבד, שנאמר [דברים טו יא] "כי לא יחדל אביון מקרב

ידיעה קלושה שהוא עומד לפני ה', ואף שאין די בזה לכתחילה, אינו חשוב מתעסק. וכתב עוד, שאין אדם יכול לכוון כל התפלה שהוא עומד לפני המלך, ובהכרח שחיוב זה רק כשעומד להתפלל, ובזמן התפלה יוצא משום שסתמא לשמה, וראה אבי עזרי [תפלה ד א] ומנחת שלמה [א ב].

ובבה"ל [שם ד"ה המתפלל] הביא שהרשב"א [יג ב] כתב לגבי ק"ש שלא יהרהר אפילו בין תיבה לתיבה, כי אינה כוונה גרידא, אלא שיהא מצבו כממליך קוב"ה על עצמו, ודימה ברכת אבות לק"ש, אך באגרות משה [או"ח ח"ה ה] נחלק בזה.

32. המהרש"א נקט שבעלי תשובה על עבירות ממש, אין להם מעלה יתירה על צדיקים גמורים, אלא שרבי יוחנן דיבר על מי שהיה רק "קרוב לדבר עבירה", והיינו שבמחשבתו היה קרוב

המלך, חל עליו חיוב להתפלל [וראה עמק ברכה תפלה, וקהלות יעקב כז].

אך המ"ב [קא ג] כתב שאם אינו יכול לכוון באבות לא יתפלל, ומשמע שנקט שאם לא הבין את ביאור ברכת אבות נחשב כמו שלא אמרה כלל, ולכן כתב בבה"ל [ד"ה יכוין, והאידנא] שהשומע מש"ץ שאינו מבין, אינו יוצא, אף שנחשב כאילו הוא עצמו אמר הברכה, והוא כיוון ביאור התיבות, שהרי חסר בעצם מעשה התפלה של הש"ץ, ובאמת אם לא כוון היה ראוי שיפסוק, ולא יאמר שאר הברכות לבטלה, אלא שיכול לשמוע אבות בחזרת הש"ץ, ואז ימשיך בתפלתו [וראה ריטב"א ל ב].

וכן נקט החזו"א [בגליונות], שאם אינו יכול לכוון בתיבות התפלה, אף שיכול לכוון שעומד לפני המלך לא יתפלל, והוכיח כן ממה שאמרו לעיל [ל ב] לעולם ימוד אדם עצמו וכו'. ועל דברי הגר"ח השיג, שכל העומד בתפלה יש לו

בירידתו אמר להם, לכו, שחלצתו חמה.

אמרו לו וכי נביא אתה? —

אמר להן: לא נביא אנכי ולא בן נביא אנכי, אלא כך מקובלני, אם שגורה תפלתי בפני, יודע אני שהוא מקובל, ואם לאו יודע אני שהוא מטורף.

ישבו וכתבו וכווננו אותה שעה, וכשבאו אצל רבן גמליאל אמר להן: העבודה! לא הסרתם ולא הותרתם בדיוק השעה, אלא כך היה מעשה, באותה שעה שענה לכם כך, חלצתו חמה, ושאל לנו מים לשתות.

וישוב היה מעשה ברבי חנינא בן דוסא שחלך ללמוד תורה אצל רבי יוחנן בן זכאי, וחלה בנו של רבי יוחנן בן זכאי. אמר לו, חנינא בני, בקש עליו רחמים, ויחיה. הניח ראשו בין ברכיו, ובקש עליו רחמים, וחיה.

אמר רבי יוחנן בן זכאי אלמלי הטיח בן זכאי את ראשו בין ברכיו כל היום כולו לא היו משגיחים עליו משמים, אמרה לו אשתו: וכי חנינא גדול ממך? אמר לה: לאו, אלא הוא דומה כעבד לפני המלך, כי הוא רגיל לעמוד תמיד בבית ה' להתפלל על המאורעות, ונחשב כעבד הממלא תפקידו בבית המלך, ואני דומה כשר לפני המלך, כי

ורבי יוחנן שאמר כי צדיקים עדיפים על בעלי תשובה אמר לך: מאי "רחוק"? זה צדיק, שהיה רחוק מדבר עבירה, מעיקרא. ומאי "קרוב" זה בעל תשובה, שהיה קרוב לדבר עבירה, ונתרחק ממנו. ונמצא שהקדים הכתוב את הצדיק לבעל תשובה.

וממשיכה הגמרא בביאור הכתוב: השתא, מאי "עין לא ראתה"?

אמר רבי יהושע בן לוי: זה יין המשומר בענביו<sup>(33)</sup> מששת ימי בראשית.

רבי שמואל בר נחמני אמר: זה ערן, שלא שלטה בו עין כל בריה.

שמא תאמר, אדם הראשון היכן היה? — בגן.

ושמא תאמר, הוא גן הוא ערן? תלמוד לומר [בראשית ב י] "ונהר יצא מערן להשקות את הגן". גן לחוד, וערן לחוד.

תנו רבנן: מעשה שחלה בנו של רבן גמליאל, שגר שני תלמידי חכמים אצל רבי חנינא בן דוסא לבקש עליו רחמים, כיון שראה אותם, וכבר ידע שבנו של רבן גמליאל חולה, והבין ששלחם לבקש רחמים עליו, עלה לעלייה ובקש עליו רחמים,

33. המהרש"א פירש, ש"יין המשומר" מרמו על סודות התורה, כמו שאמרו [סנהדרין לג א] "יין בגיטריה" סוד" [וראה ביאורו על מששת ימי בראשית וכו'], וראה צל"ח.

ורס"ג [בפירושו לשיר השירים], ביאר במשל למלך ששלח לבנו אבן יקרה, והיה ירא שיגנבוה בדרך, לכן חיפה אותה מבית ומחוץ בכסף וזהב, כדי להסתיר בהירותה ויקר

לחטוא, אבל נתגבר על יצרו ולא חטא. ונקרא בעל תשובה, כי שב ממחשבתו הרעה. וכו נחלקו, שרבי אבהו, סבר שהעומד בנסיון, עדיף מצדיק גמור שלא נתנסה כלל, ורבי יוחנן סבר, שצדיק גמור שלא חטא אף במחשבה, עדיף.

וה"עיון יעקב" כתב, שרבי אבהו סבר כי בעל תשובה [מאהבה] עדיף, משום שזדונות נעשות לו כזכויות.

שיסתכל דרכם אל השמים ויהא לבו נכנע ויכוין בתפלה, (35) **שנאמר** [דניאל ו יא] **זכוין פתיחן ליה בעלייתה (לקבל) [נגד] ירושלם.** (36)

**אמר רב כהנא: חציף עלי מאן המצלי**

אני מלמד תורה לציבור, והריני כשר שאינו פועל בבית המלך, וכשרוצה להכנס לפניו צריך לפנות אל עבדיו. (34)

**ואמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן: אל יתפלל אדם אלא בבית שיש שם חלונות,**

למטה".

וכתב בשם מהר"י אבוהב, שאין כונת רש"י שיהיו עיניו תלויות למעלה כל זמן התפלה, אלא שאם יסתכל כלפי שמים באקראי, יכנע לבבו. ומהרש"א כתב שבית שאין בו חלונות נחשב כמקום סתום, וכאילו אין מקום לתפלתו לעלות, וכמובא לעיל שרבא לא גזר תעניתא ביומא דעיבא, שהוא כביכול חוצץ ומעכב מהתפלה לעבור, [ולכן הוצרך לומר בסמוך "חציף עלי מאן דמתפלל בכקעה", כדי שלא יאמרו שהמקום העדיף ביותר לתפלה הוא בכקעה שאין כל מחיצה בפני התפלה].

והגר"א ביאר שאם תכתוב כונתו, יביט לשמים, ותכנס בלבו יראת הרוממות, כדברי הרמב"ם [יסוה"ת ב ב] שלמד מדוד שאמר "כי אראה שמך מעשה אצבעותיך, מה אנוש כי תזכרנו".

ורבינו יונה כתב, שיהיו החלונות פתוחים כנגד המזרח [א"י וירושלים], וע"י ההבטה בהם יכוין בתפלתו כנגד המקום, ותהיה תפלתו רצויה ומקובלת. ועוד ש"י החלונות יכנס אור לבית שמתפלל בו, ותתיישב דעתו יותר, ויוכל לכוין כראוי, [ולביאור זה אפשר לפתחן לכל צד]. וכתב הבית מאיר שעל כך סמכו לסתום את חלונות ביהכנ"ס בזכוכית, כי אין צורך שיהיו "פתוחין" אלא לאור, וראה בהגהות הגרעק"א שהביא מהזוהר שלא יתפלל לפני חלון פתוח, אלא אם יש בו זכוכית או יעמוד רחוק מהחלון.

36. הכסף משנה [תפלה הו] כתב שרק יחיד צריך שיהיו לו חלונות בבית הכנסת, כמו

תפארתה, ורק לבנו לבד הודיע, כי לפנים מחומת הכסף יושבת אבן יקרה, כך עשה הקב"ה, והסתיר את פנימיות התורה מפני רשעי הארץ, שלא יקחו סודותיה, והשכר בעולה"ב הוא גילוי רזי התורה, שנעלמו מאתנו בעולם הזה מהטעם הנ"ל. והריהם כיון המשומר בענביו ומחופה בקליפה פשוטה, כדי לשומרו לעתיד לבא.

34. ע"פ מהרש"א, והוסיף, שרבי יוחנן ענה כך לאשתו רק כתשובה לטענתה, אך עיקר טעמו היה שתפילת אחרים עליו עדיפה מתפלת אדם על עצמו, כי אין חבוש מתיר עצמו מבית האסורים.

והגר"א [משלי יז ב, אסתר א ג] ביאר שאלו שעיקר עסקם בתפלה ומצוות נקראים "עבדי ה'" ומי שעיקר עסקו בתורה נחשב ל"שר". ואילו רבינו בחיי [דברים כז ב] כתב "עבדו של מלך אפילו השרים והסגנים אשר למלך יראים מפניו לאימת המלך, מאחר שהעבד נקרא בשם המלך אדוניהם".

והגר"ח מוולאז'ין ביאר שסגולת התפלה היא כעבד, שהוא עובד מנעוריו, ואילו שר אינו נעשה אלא בבגרותו, ומצינו [בר"ה יח א] שריב"ז עד מ' שנה עסק בפרקמטיא, ולכן אמר שאף אם נחשב כשר, אינו יכול להחשב כעבד רבי חנינא שעבד את ה' מנעוריו, וראה כוכבי אור [יא].

35. רש"י. והקשה הב"י [צה], הרי אמרו ביבמות [קה א] "המתפלל צריך שיתן עיניו

בבכתא [בבקעה], כי היא מקום פרוץ, ואין הלב נכנע אלא במקום צניעות שבו חלה עליו אימת מלך.<sup>(37)</sup>

ואמר רב כהנא: הציף עלי מאן דמפרש הטאיה, שנאמר [תהלים לב א] אשרי נשוי פשע כפוי הטאה.

## הדרן עלך אין עומדין

ותירץ המג"א [1], שחציפותו בכך שמתפלל שם ומראה שלא יתבטל מכוונתו אפילו שיעברו רבים על פניו. והב"ח ביאר שאין כוונת תוס' שלא יתפלל שם כדי שלא יפסקוהו, אלא שהעוברים שם רואים אותו מתפלל ואין זה מקום צנוע להכניע לכו מפני השי"ת [ועוד תירץ על קושייתם, שיצחק התפלל בין האילנות ולא במקום פרוץ, ולכן נאמר "לשוח", שמשמעותו בין השיחים].

בעליית דניאל שהיה יחיד, אך בביכנ"ס של ציבור אין צורך בחלונות, וביאר הפמ"ג [צ א"א ד] שתפלת רבים מקובלת ואינה צריכה זכויות כל כך, וראה רש"ש שעל כך סמכו בוילנא ולא עשו חלונות בצד מזרח בביהכנ"ס.

37. תוס' הקשו, הרי מצינו ביצחק שהתפלל בשדה. ותירצו, שהאיסור רק בבקעה שעוברים בה עוברי דרכים. ותמה הב"י [צ ה] שזה הוא חשש שמא יפסקוהו, אך למה נקרא "חצוף"?